

RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASIDA ILMIY-TEXNIK MAHSULOTLAR BOZORI SHAKLLANISHI

Fattohova Hulkar Bobir qizi

Buxoro Davlat universiteti magistri

hulkarbobirovna@icoud.com

Kirish

XXI asrda iqtisodiy taraqqiyotning asosiy manbai sifatida bilim, innovatsiya va yuqori texnologiyalar maydonga chiqdi. An'anaviy ishlab chiqarish omillari – yer, mehnat va kapital – o'z ahamiyatini saqlab qolayotgan bo'lsa-da, rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, barqaror iqtisodiy o'sish aynan ilmiy-texnik salohiyat va innovatsion faoliyat hisobiga ta'minlanmoqda. Bugungi kunda ilmiy-texnik mahsulotlar bozori nafaqat iqtisodiyotning mustaqil sektori, balki milliy raqobatbardoshlikni belgilovchi strategik tizim sifatida qaralmoqda.

Jahon iqtisodiyoti sharoitida davlatlar o'rtasidagi raqobat tobora kuchayib bormoqda. Bu raqobatda ustunlikka erishish uchun mamlakatlar yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport qilishga intilmoqda. Bunday mahsulotlarning asosiy qismi ilmiy-texnik mahsulotlar, ya'ni ilmiy tadqiqotlar natijasida yaratilgan yangi texnologiyalar, innovatsion yechimlar, patentlar, dasturiy mahsulotlar, yuqori texnologiyali uskunalar va bilimga asoslangan xizmatlardan iborat. Shu bois rivojlangan mamlakatlarda ilmiy-texnik mahsulotlar bozori izchil davlat siyosati, kuchli institutlar va faol xususiy sektor ishtiroki asosida shakllantirilgan.

Ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlar tajribasida ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining shakllanishi, uning institutsional asoslari, moliyaviy mexanizmlari, raqamli transformatsiya ta'siri, intellektual mulk tizimi, global integratsiya jarayonlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy natijalari keng tahlil qilinadi.

Ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining nazariy mohiyati. Ilmiy-texnik mahsulotlar bozori – bu ilmiy bilimlar, texnologik ishlanmalar va innovatsion mahsulotlarning yaratilishi, almashinuvi va tijoratlashtirilishi bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar tizimidir. Bu bozorning o'ziga xosligi shundaki, unda sotilayotgan mahsulot moddiy shaklda bo'lmasligi ham mumkin. Masalan, patentlar, litsenziyalar, dasturiy ta'minot, ilmiy konsalting, innovatsion dizaynlar va ilmiy ma'lumotlar ham ilmiy-texnik mahsulot sifatida bozorga chiqariladi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasida ushbu bozor quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- bilim va innovatsiyaga asoslangan yuqori qo'shilgan qiymat;

- uzoq muddatli investitsiyalarga tayanish;
- yuqori darajadagi noaniqlik va risk;
- davlat, ilmiy muassasalar va biznes o'rtasidagi yaqin hamkorlik;
- global xarakterga egalik.

Aynan mana shu xususiyatlar ilmiy-texnik mahsulotlar bozorini oddiy tovar bozoridan tubdan farqlaydi va uni maxsus yondashuvlar asosida rivojlantirishni talab qiladi.

Rivojlangan mamlakatlarda innovatsion siyosat va davlatning roli. Rivojlangan mamlakatlarda ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining shakllanishida davlat hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq bu rol bevosita ishlab chiqaruvchi sifatida emas, balki qulay institutsional muhit yaratish, moliyaviy rag'batlantirish va strategik yo'nalishlarni belgilash orqali namoyon bo'ladi.

Masalan, AQShda federal hukumat ilmiy tadqiqotlar uchun katta miqdorda grantlar ajratadi. Milliy fan fondi, sog'liqni saqlash institutlari va mudofaa sohasidagi ilmiy agentliklar ilmiy loyihalarni moliyalashtirish orqali yangi bilimlar va texnologiyalar yaratilishini qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, xususiy sektor ushbu natijalarni tijoratlashtirishda yetakchi rolni bajaradi.

Yevropa mamlakatlarida esa davlat innovatsion siyosatni mintaqaviy rivojlanish siyosati bilan uyg'unlashtiradi. Yevropa Ittifoqining turli dasturlari orqali ilmiy markazlar, universitetlar va kompaniyalar o'rtasidagi hamkorlik kuchaytiriladi. Bu yondashuv ilmiy-texnik mahsulotlar bozorini nafaqat milliy, balki mintaqaviy darajada ham rivojlantirish imkonini beradi.

Janubiy Koreya va Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan aniq strategik ustuvor yo'nalishlarning belgilanishi (masalan, elektronika, avtomobilsozlik, biotexnologiya) ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining tez va samarali shakllanishiga xizmat qiladi.

Universitetlar va ilmiy markazlarning o'rni. Rivojlangan mamlakatlarda ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining shakllanishida universitetlar va ilmiy tadqiqot institutlari markaziy o'rin egallaydi. Ular nafaqat ta'lim va fundamental tadqiqotlar markazi, balki innovatsion mahsulotlar generatori sifatida ham faoliyat yuritadi.

Masalan, AQShdagi Stenford, MIT, Garvard kabi universitetlar atrofida yirik innovatsion ekotizimlar shakllangan. Ushbu universitetlar huzurida yuzlab startup kompaniyalar tashkil etilgan bo'lib, ular global bozorda yetakchi texnologik mahsulotlar ishlab chiqarmoqda. Bu holat shuni ko'rsatadiki, universitetlar bilimlarni yaratish bilan birga, ularni iqtisodiy qiymatga aylantirishda ham faol ishtirok etmoqda.

Yevropa mamlakatlarida ham universitetlar huzurida texnologiya transfer ofislari, inkubatorlar va ilmiy-texnologik parklar tashkil etilgan. Ularning vazifasi – ilmiy

ishlanmalarni patentlash, investorlar topish, biznes-model ishlab chiqish va bozorga chiqishga yordam berishdan iborat.

Venchur kapital va moliyaviy infratuzilma. Ilmiy-texnik mahsulotlar bozori yuqori riskli soha hisoblanganligi sababli, uni rivojlantirish uchun maxsus moliyaviy mexanizmlar zarur. Rivojlangan mamlakatlar tajribasida bu vazifani ventur kapital bozori bajaradi.

Venchur kapital – bu innovatsion loyihalarga investitsiya kiritishga ixtisoslashgan moliyaviy resurs bo‘lib, u odatda yangi tashkil etilgan, lekin katta o‘shish salohiyatiga ega kompaniyalarga yo‘naltiriladi. AQShda ventur kapital bozori juda rivojlangan bo‘lib, Google, Apple, Facebook kabi kompaniyalar aynan ventur investitsiyalar asosida shakllangan.

Yevropa va Osiyo mamlakatlarida ham so‘nggi yillarda ventur fondlari soni ortib bormoqda. Bu holat ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya va yangi texnologik yo‘nalishlar. So‘nggi o‘n yilliklarda raqamli texnologiyalar ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining tarkibini tubdan o‘zgartirdi. Sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar, narsalar interneti, blokcheyn, kiberxavfsizlik kabi yo‘nalishlar nafaqat yangi mahsulotlar yaratdi, balki butunlay yangi bozor segmentlarini shakllantirdi.

Rivojlangan mamlakatlarda raqamli transformatsiya natijasida quyidagi jarayonlar kuzatilmoqda:

- ilmiy tadqiqot jarayonlarining avtomatlashtirilishi;
- innovatsion mahsulotlarni yaratish siklining qisqarishi;
- global masofaviy hamkorlik imkoniyatlarining kengayishi;
- raqamli platformalar orqali ilmiy xizmatlar bozorining rivojlanishi.

Masalan, bioinformatika, telemeditsina, onlayn ta‘lim platformalari va raqamli dizayn xizmatlari ham ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining muhim segmentlariga aylangan.

Intellektual mulk tizimi va huquqiy muhit. Rivojlangan mamlakatlarda ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi mustahkam intellektual mulk tizimiga tayanadi. Patent huquqi, mualliflik huquqi, sanoat namunalari va tovar belgilarining himoyasi innovatorlar uchun iqtisodiy rag‘bat yaratadi.

Agar ilmiy natijalar huquqiy jihatdan himoyalansa, tadqiqotchilar va kompaniyalar o‘z ishlanmalarini bozorga chiqarishga qiziqmay qoladi. Shu sababli rivojlangan mamlakatlarda patentlash jarayonlari shaffof, tezkor va ishonchli tashkil etilgan. Bu esa ilmiy-texnik mahsulotlarni investitsiya uchun jozibador aktivga aylantiradi.

Global integratsiya va xalqaro hamkorlik. Bugungi kunda ilmiy-texnik mahsulotlar bozori tobora globallashtirib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlar o‘z ilmiy salohiyatini

xalqaro hamkorlik orqali yanada mustahkamlab, global innovatsion tarmoqlarning markaziga aylanmoqda.

Xalqaro ilmiy konsorsiumlar, qo'shma tadqiqot dasturlari, transmilliy kompaniyalar va akademik almashinuv dasturlari ilmiy-texnik mahsulotlar bozorining xalqaro xarakterini kuchaytirmoqda. Bu jarayon natijasida bilimlar tezroq tarqaladi, resurslar samaraliroq taqsimlanadi va innovatsion mahsulotlarning global bozorda raqobatbardoshligi oshadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlar. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ilmiy-texnik mahsulotlar bozori nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy rivojlanishga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Yuqori texnologiyali sohalarning rivojlanishi yangi ish o'rinlarini yaratadi, mehnat unumdorligini oshiradi va aholi daromadlarining o'sishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, innovatsiyalar ta'lim, sog'liqni saqlash, ekologiya va transport kabi sohalarda ham ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Masalan, zamonaviy tibbiy texnologiyalar inson umrini uzaytirsas, yashil texnologiyalar atrof-muhitni muhofaza qilishga yordam beradi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ilmiy-texnik mahsulotlar bozori tasodifiy shakllanmaydi. U izchil davlat siyosati, kuchli institutlar, faol xususiy sektor, rivojlangan moliyaviy infratuzilma va mustahkam huquqiy muhit asosida vujudga keladi. Bunday bozor bilimlarni iqtisodiy resursga aylantiradi va milliy raqobatbardoshlikning asosiy omiliga aylanadi.

Ushbu tajriba rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Xususan, ilmiy-texnik mahsulotlar bozorini shakllantirish uchun ta'lim va fan tizimini mustahkamlash, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, tijoratlashtirish mexanizmlarini yaratish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur. Ana shunda ilm-fan natijalari real iqtisodiy qiymatga aylanib, barqaror taraqqiyot ta'minlanadi.